УДК 378.147

Бондаренко В.В., Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”

Бондаренко Володимир Васильович – кандидат педагогічних наук, доцент Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, заступник завідувача кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами, понад п’ятдесят наукових публікацій.

Методологічні та теоретичні умови виховання гуманітарно-технічної еліти

Розглянуто питання методології та теорії виховного процесу при підготовці гуманітарно-технічної еліти в умовах навчального процесу сучасного вищого технічного навчального закладу. Основну увагу автор приділяє питанням формування духовності, удосконалення та розвитку моральних цінностей у майбутніх випускників технічних університетів, оскільки соціальна й життєва ефективність людської діяльності, перш за все, залежить від моральної орієнтованості людини.

The subject of the contribution is methodology and theory of training the humanitarian-technical elite in the academic process of a modern school of higher learning. The author emphasizes the importance of forming high moral standards, the improvement and the development of moral values of the would-be graduates of technical universities, as social and life efficiency of a human being is primarily based on a

Загальна проблема, що досліджується у статті, лежить у площині завдань сучасної освіти у вищих технічних навчальних закладах освіти. Сучасна освіта – це не просто підготовка освіченого високопрофесійного фахівця, а перш за все й формування високоморальної, культурної й гуманної людини. Сьогодні вже ні в кого не викликає сумнівів, що орієнтація суспільства тільки на потреби науково-технічного прогресу і на ринок без виховання духовної людини є однобокою. Технократичне мислення об’єктивно відійшло на задній план потреб розвитку людства. На перший план вийшли цінності людського існування в гармонії зі світом природи й соціумом, тобто з тим, що В.І. Вернадський називав ноосферою. У людських стосунках усе виразніше виступають гуманітарні проблеми, загальнолюдські цінності, що враховують інтереси не тільки тих, хто живе сьогодні, а й тих, хто житиме завтра.

Уже ні в кого не викликає сумнівів постулат про те, що моральні можливості та якості людей багато в чому залежать від освіти як найважливішого соціального інституту. **Актуальність проблеми** полягає в тому, що сьогодні, як ніколи раніше, суспільство потребує прикладів справжньої реалізації ідей свободи та моралі. Саме через це в освітньому процесі пріоритетними стали питання моралі, духовності суспільства й гуманістичні цінності,

оскільки гуманізм є втіленням самосвідомості й духовності, які проявляються у формі моралі й етики.

Таким чином, виховання є необхідною умовою для засвоєння знань й ефективності навчання, але слід окремо підкреслити, що найважливішою відмінністю освіти від виховання є те, що знання засвоюються розумом, а моральні цінності – силою духовного почуття. Ось чому виховній роботі в освітньому процесі потрібно приділяти якомога більше уваги, а вищий навчальний заклад освіти повинен не тільки вчити студента засвоювати знання та соціальний досвід попередніх поколінь. ВНЗ повинен вчити вчитися, самоосвічуватися, самому збагачувати свій духовний світ, розвивати здібності й готовність до самостійності, самореалізації та творчості.

Якщо ще в недалекому минулому, як стверджують представники гуманістичної психології, метою виховання було виховання "людини адаптуючої", то сьогодні для виживання та нормального розвитку цивілізації необхідно створити умови для саморозвитку й самовдосконалення "людини діючої" [1, с. 44].

На сучасному етапі розвитку вищої технічної освіти вже назріла потреба в розробці нових підходів до методології й теорії виховання. Сьогодні існує велика кількість наукових визначень і підходів до того, що представляє собою виховання. Складність самого процесу виховання створює труднощі стосовно формування такого визначення, яке б включало в себе всі аспекти й акцентувало увагу на суті.

На підставі **аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій** можна виділити чотири основні смисли виховання:

1) широкий соціальний смисл – вплив на людину дійсності, що її оточує;
2) широкий педагогічний смисл – цілеспрямована діяльність, що охоплює весь навчально-виховний процес;
3) вузький педагогічний смисл – спеціальна виховна робота;
4) найвужчий смисл – вирішення завдань, що пов'язані, наприклад, з формуванням морально-вольових якостей, художніх уявлень і смаків.

У науковій літературі часто наводиться визначення виховання як процесу систематичного й цілеспрямованого впливу на духовний і фізичний розвиток особистості з метою підготовки її до виробничої, суспільної та культурної діяльності [2, с. 248].

У психології під формуванням особистості звичайно прийнято розуміти сукупність прийомів і способів соціального впливу на індивіда, що має на меті створення в ньому системи певних соціальних цінностей, світогляду, концепцію життя й певний склад мислення [3, с. 5]. Необхідно зазначити, що поняття "формування особистості" не вичерпується цим змістом. Воно означає також і освітній процес під впливом різноманітних соціальних дій, особливий тип системних стосунків усередині цілісної психічної організації особистості. Інакше кажучи, особистість, яка розвивається, досягає певної форми, певного способу організації, що може як істотно сприяти всебічному й гармонійному розвиткові особистості, так і гальмувати його.

Від психологічної й методичної майстерності педагога залежить, чи буде навчально-виховний процес розвиватися в повному розумінні цього поняття, чи буде формально розвиваючим, тобто адаптивним.

Як зазначає І.Д. Бех, управління формуванням особистості тільки тоді може дати позитивний ефект, коли воно впливає на особистість не прямо, а через розгортання внутрішньої активності, через організацію її внутрішніх мотиваційних сил, які визначають її поведінку [4, с. 12].

З появою сучасних інноваційних технологій перед людиною розкриваються нові можливості, але одночасно це накладає на людину й величезну моральну відповідальність, оскільки масштаби наслідків, викликаних помилкою, можуть мати характер глобальної катастрофи.

Підготовка студентів як інтелектуалів, які за родом своєї професійної діяльності повинні будуть приймати рішення, не виключає, а, навпаки, підсилює значимість освіти.

Формування духовності, удосконалення й розвиток моральних цінностей у студентів було актуальним завжди, але сьогодні ця актуальність набула особливого характеру. На підтвердження цього можна навести слова колишнього президента США Теодора Франкліна Рузвельта: "Дати освіту й не прищепити моральних принципів – значить виховати ще одну загрозу суспільству".

Те, як людина ставиться до довкілля, до людей, до самої себе, як вона сприймає своє

місце в житті суспільства, яка її участь у справах – це ті риси, що повинні складати моральну характеристику гуманітарно-технічної еліти, тому що саме в цих рисах безпосередньо відбивається світогляд, моральні переконання людини, її погляди й устремління.

Загальновідомо, що моральність визначає всю систему стосунків людини з дійсністю, що її оточує, усю її поведінку. З цього приводу відомий німецький гуманіст Альберт Швейцер стверджував: "Стати моральним – значить стати істинно мислячим" [5, с. 217]. Етику він визначає як "безмежну відповідальність за все живе". "Справді моральна людина лише тоді, коли вона підкоряється внутрішній потребі допомагати будь-якому життю, якому вона може допомогти, й утримуватись від того, щоб завдати живому хоч би найменшої шкоди" [5, с. 218]. А. Швейцером була розроблена етика благоговіння перед життям. Ця етика потребувала від людини, при максимальному розвиткові всіх її здібностей і за умов найширшої матеріальної й духовної свободи, боротися за те, щоб завжди залишатися правдивим по відношенню до самого себе й розвивати у собі співчуттєву й діяльну співучасть у долях людей, що оточують. На думку А. Швейцера, людина, як істота діюча, повинна зберегти у ставленні до самої себе й до світу живу духовність. Ідеал справжньої людяності для нього полягав у тому, щоб залишатися етичним у світо- й життєстверджуванні благоговіння перед життям. Таким чином, етична проблема – це проблема закладеного в мисленні основного принципу моральності [5, с. 232].

Сьогодні проблема формування морально-етичних норм перестає носити тільки філософський чи тільки етичний характер. Вона набуває великого практичного значення, оскільки тепер вже йдеться про те, що поруч із традиційними принципами моральності, які стали набутком людства, формуються основи нової моральності.

Потрібно зауважити, що в науковій літературі поняття моральності й моралі часто вимовляються одночасно, іноді вони навіть ототожнюються. У західноєвропейських мовах ці поняття взагалі не розмежовуються й перекладаються одним словом. Але в українській мові кожне з них має свої певні відтінки.

Моральність – поняття більш широке, відноситься, перш за все, до суспільної свідомості. Мораль – поняття, яке лежить у площині особистісної поведінки людини й визначається як сукупність норм поведінки, що регламентовані суспільною свідомістю – моральністю.

Морально-етичними принципами прийнято вважати одну з форм моральної свідомості, яка найбільш узагальнено виражає моральні вимоги, як найпростіші елементи етики відношення особистості й суспільства. Ці відносини обмежують рамки дій людини, підкорюючи її поведінку різноманітним формам того, що повинно бути.

Психологічні й педагогічні дослідження довели, що моральний вигляд людини є центральним, стрижневим утворенням його особистості, а будь-які якості й властивості її набувають різного характеру, залежно від того, в системі яких моральних стосунків вони формуються й на досягнення яких духовних цінностей спрямовані: егоїстичних, індивідуалістичних чи суспільних.

Методи морального виховання – це способи педагогічної роботи, за допомогою яких здійснюється моральне формування особистості студента згідно з цілями й ідеалами суспільства.

Яким же змістом повинна бути наповнена виховна робота серед студентів вищих технічних навчальних закладів освіти щодо формування основ нової моральності? Перш за все ми повинні зрозуміти, за допомогою яких механізмів можна впливати на утвердження тих чи інших принципів моральності. Як на наш погляд, то повинні бути використані всі системи впливу на людську свідомість і на психіку, які здійснюють родина, школа, суспільство. Ми глибоко переконані, що головну роль у процесі впливу на свідомість повинен відігравати ВНЗ за допомогою тієї виховної системи, яка в ньому використовується.

Виховна система – це той "живий організм", в якому постійно змінюється склад виховуваних, коригуються міжособистісні й міжгрупові стосунки, з'являються нові напрямки, форми й методи спільної діяльності, зміцнюються зв'язки із соціальним і природним середовищем.

У виховній системі по формуванню морально-етичних принципів центральною

фігурою повинен бути викладач, і тому залучати до цієї роботи необхідно тільки найталановитіших і найрозумніших людей, здатних мислити самостійно й передавати цю властивість іншим. Для реалізації нової парадигми освіти потрібен новий викладач, який характеризується, перш за все, здатністю й готовністю до творчості. Творчість у даному випадку виступає як особливий спосіб буття людини в постійно змінному світі, як спосіб самоосвіти й самовиховання, самопізнання й самовираження особистості. Людина як особистість починається з осмислення світу, що її оточує, з усвідомлення потреби в розвитку та саморозвитку.

Навчаючи, виховуючи іншу людину, викладач тим самим спілкується, взаємодіє з нею. Він включається, проникає в її буття, в її духовний світ. У результаті відбувається інтеракція зі світом іншого індивіда, на рівні думок і відчуттів народжується новий людський "продукт". Це потребує формування у викладача інтерактивних властивостей свідомості, здатності вести діалог.

У теперішній час піддається ревізії ставлення до студента як до об'єкта педагогічного впливу й за ним остаточно закріплено статус суб'єкта освіти.

Сьогодні взято на озброєння особистісно орієнтований підхід до сфери навчання й виховання. Його прибічники намагаються подолати відчуженість студента від викладача, характерну для традиційної системи освіти. Він необхідний для перетворення переважаючого в навчальних закладах соціоцентричного за направленістю й авторитарного за характером процесу навчання й виховання студентів.

Мова йдеться про створення умов для розвитку індивідуально-особистісних здібностей студентів, їх суб'єктивного досвіду.

До основоположних ідей особистісно орієнтованого підходу можна віднести: самоактуалізацію, індивідуалізацію, творчість та успіх. Їх сутність полягає в тому, щоб, по-перше, спонукати й підтримати устремління студентів до прояву та розвитку своїх природних і соціально набутих можливостей і, по-друге, створити умови, щоб студент жив, навчався й виховувався в умовах постійного вибору змісту, форм і способів навчання, поведінки, мотивів.

Організація навчально-виховного процесу як особистісно орієнтованого навчання базується на знанні фізіологічного, творчого, особистісного, інтелектуального потенціалу студентів, а також морально-психологічних умов, створених у ВНЗ. Саме це й забезпечує гармонійний розвиток студента й викладача як особистостей.

Нам уявляється, що головним основоположним принципом у навчально-виховній роботі зі студентами повинен бути принцип поваги до особистості виховуваної людини. Цей принцип був проголошений і взятий на озброєння вже давно, але на практиці повно не реалізовувався. У зв'язку із цим сьогодні особливо гостро відчувається потреба в раціоналізації знань про людину, культуру та їх взаємозв'язок.

Вирішальна роль у формуванні в студентів морально-етичних принципів відводиться гуманітарній складовій навчально-виховного процесу. Проблеми організації суспільства, розумне використання його потенціалу, соціальні аспекти економічного й екологічного розвитку виявились недоступними "гуманітаріям" і "технарям". Це області, що межують одна з одною й вимагають сполучення гуманітарної та природничої культур, а їх розробка збагачує як одну, так і іншу. Гуманітарна спрямованість викладання всіх дисциплін, максимальне використання їхнього ціннісного потенціалу стають невід'ємним елементом освітнього простору.

Справжні моральні цінності, такі як гідність, чесність і старанне ставлення до виконання своїх професійних обов'язків, шанобливе ставлення до колег, є універсальними й повинні бути притаманними кожному випускнику вищого навчального закладу.

Як ніколи раніше суспільство потребує елітних фахівців, тих, що вміють мислити "по-новому". ВНЗ покликаний готувати й виховувати таких фахівців, які б своєю діяльністю створювали й розвивали умови, що допомагають утверджувати моральні принципи в повсякденному житті.

Особливе місце у формуванні моральних принципів належить таким значним моральним принципам, як повага й відповідальність. Вони становлять серцевину універсальних цінностей, усієї моралі й об'єктивно свідчать про те, наскільки все добре й порядне переважає у людині та в суспільстві. Нова епоха, в яку

вступило людство, диктує свої нові вимоги й вимагає розуміння суспільних процесів, що розвиваються з наростаючою швидкістю, вимагає відповідного росту відповідальності.

Відповідальність можна визначити як якість, що характеризує ступінь напруженості та часу участі людини в духовному житті суспільства. Саме відповідальність визначає місце особистості на соціальних щаблях. Суспільство потребує відповідальних особистостей, бо повноцінна участь у суспільному житті ґрунтується саме на відповідальності.

людства, це шлях у глухий кут.

У моральному формуванні особистості студента велике значення мають мотиви, що збуджують його до поведінки, яка б відповідала моральним нормам. Без освіти, стійкої моральної мотивації як внутрішньої основи поведінки студента, воно залишається ситуативним, піддається випадковим впливам, коли не можна бути впевненим у тому, що особистість без підказки з боку оточення вчинить належним чином при будь-якому збігові обставин. Саме наявність стійких моральних мотивів слугує головним критерієм досягнутих результатів, а суспільство отримує нове покоління, здатне його розвивати, брати участь у його перетвореннях на підставі цих цінностей.

Таким чином, викладені вище міркування дозволяють **дійти висновку**, що розвиток студентів як інтелектуалів, які за родом своєї професійної діяльності повинні будуть приймати рішення, значно підсилює значимість їх моральної освіти.

Повага й відповідальність – це ті основні моральні цінності, виховання яких у кожного студента мають виключно важливе значення.

Технічні досягнення сучасності переконали нас у тому, що технократичне суспільство без гуманної та моральної основи є згубним для

Література

1. Лаврентьева А.А. Особенности воспитательной работы с будущей элитой и формирование ее нравственно-этических принципов // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць / За редакцією Л.Л. Товажнянського та О.Г. Романовського. – Вип. 4. – Харків, 2002.
2. Энциклопедический словарь. – М., 1984.
3. Анциферова Н.И. К психологии личности как развивающейся системы. Психология формирования и развития личности. – М., 1981.
4. Бех І.Д. Дві експериментально-виховні стратегії – два етапи розвитку педагогічної науки // Педагогіка і психологія. – К., 2000. – № 3.
5. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. – М., 1992.

Надійшла до редколегії 11.12.2003 р.